

WORKING PAPERS

6

Vilma Juríčková

VZŤAH EKONOMICKEJ TEÓRIE A HOSPODÁRSKEJ POLITIKY

AUTOR

PhDr. Vilma Juričková, CSc.

RECENZENTI

Doc. Ing. Jan Iša, DrSc.

PhDr. Borislav Petřík

Práca bola vypracovaná ako samostatná štúdia.

ABSTRAKT

Vzťah ekonomickej teórie a hospodárskej politiky

Hospodárska politika je pomerne frekventovanou témou v ekonomickej literatúre. V teoretickej rovine ide spravidla o vymedzenie pojmu hospodárska politika a s ňou súvisiacich pojmov ako: ciele hospodárskej politiky, subjekty hospodárskej politiky a jej nástroje, hospodársko-politické koncepcie.

Pokiaľ ide o samotný pojem hospodárska politika, rozlišujú sa dva jeho významy: teoretické a praktické základy hospodárskej politiky. V prvom význame vystupuje hospodárska politika ako samostatná veda (vedná disciplína) – teória hospodárskej politiky. Jej nosným problémom je analýza hospodársko-politickej činnosti. Druhý význam reflektuje hospodársku politiku ako praktickú činnosť, ako prístup vlády a ďalších nositeľov hospodárskej politiky k ekonomike svojej krajiny, ovplyvňovanie hospodárskeho vývoja za účelom dosiahnutia ekonomických a sociálnych cieľov.

Prezentovaná štúdia (Working Papers) si kladie za cieľ detailnejšie charakterizovať predovšetkým vzťah ekonomickej teórie a hospodárskej politiky ako praktickej činnosti. Vychádza pritom z hlbšej analýzy vývoja ekonomického myslenia (ekonomickej teórie) a jej vzťahu k filozofii. Vzťah ekonomickej teórie a hospodárskej politiky nechápe ako jednosmernú kauzalitu, ale ako zložitý komplex vzťahov, ktorých správne ovládanie a využívanie vedie k synergickému efektu ich vzájomného pôsobenia a prispieva tak jednak k rozvoju teórie, ako aj k praktickým efektom hospodárskej politiky.

KLÚČOVÉ SLOVÁ:

filozofia, teória a prax, ekonomická teória, hospodárska politika

ABSTRACT

The relation between economic theory and economic policy

The economic policy is relative often frequent theme in economic publications. From the theoretical point of view, there is discussion about economic policy and relevant definitions as targets, bearers and its instruments, etc...

Concerning of the conception economic policy there are distinguished two its meanings: the theoretical and practical. By the first meaning is economic policy as autonomous science – theory of the economic policy. The second sense reflected economic policy as a practical activity, as access of government and others subjects of economic policy to the economics of their country.

Presented working paper has a target in detail to characterize mainly of the relation of the economic theory to the economic policy as practical activity. As a starting point is a deeper analysis of the development of the economic thinking (economic theory) and its relation to the philosophy. The relationship of the economic theory and economic policy doesn't regard as one-way causality, but as complicated complex of the relations, which correct understanding and application to bear the synergic effect.

KEYWORDS:

Philosophy, theory and praxis, economic theory, economic policy

JEL CLASIFICATION: N01 O11, P16, P48

Za obsah a jazykovú úroveň zodpovedá autor.

Technické spracovanie: Margita Kuchárová

Ekonomický ústav SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava, www.ekonom.sav.sk

KONTAKT: ekonjurv@savba.sk, tel. 52 49 79 89/113

© Ekonomický ústav SAV, Bratislava 2007

OBSAH

	str.
Úvod	5
1. VÝVOJ EKONOMICKEHO MYSLENIA OD STAROVEKU PO SÚČASNOSŤ	5
1.1. Filozofia ako základ ekonomického myslenia – vzťah filozofie a vedy	5
1.2. Rozvoj ekonomického myslenia ako logický dôsledok rozvoja kapitalizmu	10
1.3. Od klasickej ekonómie po Keynesa	14
1.4. Nový ráz politickej ekonómie	19
2. PRÍNOS EKONOMICKEJ TEÓRIE PRE HOSPODÁRSKU PRAX	23
2.1. Hospodárska politika – teória i prax	23
2.2. Tradičný pohľad na vzťah medzi ekonomickou vedou a hospodárskou politikou	28
2.3. Nové dimenzie vzťahu ekonomickej teórie a hospodárskej praxe	30
LITERATÚRA	33

VZŤAH EKONOMICKEJ TEÓRIE A HOSPODÁRSKEJ POLITIKY

Úvod

Tento, na prvý pohľad jednoduchý a takrečeno každodenný problém, akým je vzťah ekonomickej teórie a hospodárskej politiky, skrýva v sebe nekonečné množstvo subproblémov, veľmi zložitých korelácií a možných prístupov k jeho riešeniu. Vyžaduje preto hlbšie a rozsiahlejšie štúdium ekonomickej, a nielen ekonomickej literatúry a kladie naň vysoké nároky. Navyše, vyriešenie parciálnych problémov vyvoláva stále nové a nové otázky. Keďže ide o problém časovo neohraničený, pre jeho hlbšiu analýzu je nevyhnutná retrospektíva, historický aspekt.

Vzhľadom na to, že ide o multidimenziálny, multifunkčný problém, akým vzťah teórie a praxe vo všeobecnosti a ekonomickej teórie a hospodárskej politiky osobitne je, vyžaduje i multidisciplinárny prístup, pretože zasahuje do oblasti filozofie, ekonómie, histórie, psychológie, sociológie a pod. Navyše sa vyskytli aj úvahy, či samotná ekonómia je vôbec vedeckou disciplínou sui generis alebo len určitou vetvou filozofického myslenia (Slovík, P., str. 303). Tento spor je pokračovaním odvekých sporov o ponímanie teórie všeobecne a filozofie ako takej a tiahne sa celou históriou. Jeho počiatky siahajú až do čias antickej filozofie. V našom podaní ide skôr o poukázanie na zložitosť tohto problému, než o ambíciu na jeho komplexnejšie riešenie.

1. VÝVOJ EKONOMICKÉHO MYSLENIA OD STAROVEKU PO SÚČASNOSŤ

1.1. Filozofia ako základ ekonomického myslenia – vzťah filozofie a vedy

Ekonómia bola vždy založená na filozofii. Niektoré základné východiská ekonomického myslenia objavujeme už v dielach starovekých filozofov. Filozofia v Grécku začala ako hnutie intelektuálov. Thales, prvý grécky filozof, je považovaný za prvého intelektuála inklinujúceho k praktickej činnosti, na rozdiel od filozofov typu Sokrata, ktorých cieľom bolo skôr diskutovať o tom, čo je pravda. Podobne Euripides hovorí: „Blahoslavený je muž, ktorý sa naučil obrátiť celú svoju myseľ na vedu“, pričom pod vedou rozumel hľadanie pravdy za každú cenu, teoretický dôkaz pravdy. Pre túto dobu a jej filozofiu bolo príznačné preceňovanie intelektu odtrhnutého od praxe, myšlienková činnosť oddelená od skutočného života, od praktičnosti a zodpovednosti. Išlo tak prevažne o pasívne chápanie filozofie a teórie ako takej, o samotné hľadanie pravdy. Nie náhodou Platón prirovnával filozofov ku psom štekajúcim na mesiac.

A tak počiatky ekonómie možno hľadať už v starovekej filozofii, najmä u Aristotela, ktorý v tejto súvislosti konštatoval: „...aj medzi vedcami platí tá za vyššiu vedu, ktorú pestujeme pre vedu samu“. On sám však položil základy skutočnej vedy, poukázal na rozdiel medzi vedou a filozofiou.

Z hľadiska ekonomického je pre antiku dôležitý predovšetkým vznik otrokárskeho štátu. Kráľom Theseom bola zavedená ústredná vláda; t. j. časť záležitostí, ktoré boli dovtedy samostatne spravované kmeňmi, boli prenesené na spoločnú radu so sídlom v Aténach.

Spoločnosť sa rozdeľovala na tri kategórie:

- eupatridi – rodová šľachta,
- geomori – poľnohospodári,
- demiurgovia – remeselníci.

Už v tom čase prebehla deľba práce, ktorá oddelila remeslá od poľnohospodárstva. Pôda patrila nemnohým. Preľudnenosť Grécka, jeho malé územie viedlo k vysídľovaniu obyvateľstva a ku kolonizácii iných území, najmä na najbližšie ostrovy. V 7. storočí pr. n. l. postavenie v spoločnosti nezáviselo však od pôvodu, ale od bohatstva. Za Solónu bol do ústavy zavedený celkom nový prvok – *súkromné vlastníctvo*, ktorý počas celej histórie hrá rozhodujúcu úlohu. Neskôr primát pozemkového vlastníctva prešiel na vlastníctvo peňažné.

Nová majetková aristokracia: priemyselníci, obchodníci a úžerníci pôsobili aj na oblasť myslenia a vyvolali vznik vedy ešte neoddelenej od filozofie. Fetišizovali sa predovšetkým prírodné vedy.

Demokracia otrokárskej polis deklarovala rovnosť a neobmedzenú účasť všetkých *slobodných* občanov na riadení štátu. Už aj vtedy bohatí obchodníci, podnikatelia, úžerníci (rozumej bankári) tvorili *hornú vrstvu* demokracie.

V súvislosti s našou témou je na mieste spomenúť Platóna (427 – 347 pr. n. l.), najmä jeho spis *Ústava*. Rozlišuje dva druhy spravodlivosti: spravodlivosť vo vzťahu k jednotlivcom a spravodlivosť v celospoločenskom zmysle. Štát vzniká preto, lebo jednotliviec nemôže sám uspokojiť všetky svoje potreby, na to je spoločnosť, teda štát.

Pravý typ filozofa pragmatika bol Sokratov súčasník Hippokrates – lekár, ktorý staval *na praxi*. Vyčítal svojim súčasníkom abstraktnosť, nedostatok praktičnosti a zmysluplnosti; teória je podľa neho nevyhnutná, ale len ako prostriedok. S touto ideou však zostal v tom čase osamotený.

Okrem neho možno ešte nájsť v antickej filozofii aj ďalších takých, ktorí sa pokúšali dať filozofii schopnosť *vplývať na verejný život*. Boli to napríklad sofisti ako Hippias z Elidy, Gorgias, Protagoras (ktorý vyslovil myšlienku, že človek je mierou všetkých vecí). Začala sa dokonca rozvíjať „štátoveda“ ako samostatný vedný odbor. Rozdiel videl medzi vedou „fyzikou“, ktorá pojednáva o zmyslových veciach a „filozofiou“ – vnímaním a porozumením. Teória je podľa neho svet vidieť duchovným zrakom.

Najväčší historický prínos do dejín ekonomického učenia spomedzi starovekých filozofov však nepochybne znamená Aristoteles (384 – 322 pr. n. l.). Jeho učenie má encyklopedický charakter. Pokúsil sa vybudovať jednotnú sústavu vied. Vedy delí na teoretické a praktické.

Jeho učenie o ekonomike je obsiahnuté najmä v spisoch *Politika* a *Etika Nikomachova*. Človeka označuje ako *zoon politikon* (politický živočích).

Nadmerné bohatstvo považuje za protiprirodzené. Tí najbohatší sú „opovážlivci a veľkí darebáci“. Takmer všetci sú pyšní, domýšľaví a vystatovační. Obzvlášť kritizuje tzv. obchodné nadobúdanie bohatstva. Je protiprirodzené, najmä ak predmetom sa stáva samo platidlo.

Ekonomiku Aristoteles staval proti tzv. chrematistike, t. j. proti umelému, rozumej nespravodlivému a nemravnému nadobúdaniu majetku.

Štát podľa neho nevzniká preto, aby sa žilo vôbec, ale prevažne preto, aby sa žilo šťastne. Plnú podmienenosť človeka štátom pokladal za samozrejmosť.

Ak hospodársky individualizmus víťazí a ohrozuje záujmy celku, musí štát v tejto veci zasiahnuť. Takýto zásah je prospešný rovnako pre štát, ako aj pre občana. Štát je povinný vystupovať proti nemravnému využívaniu peňazí. Štát musí určiť mieru a hranicu egoistických snáh občanov.

Stredovek vyšiel zo spojenia antiky a evanjelia a evanjelium zo židovskej kultúry. Podobne ako u Platóna i v evanjeliách stoja proti sebe dva svety: svet pomíňajúci, t. j. svet zmyslový, ktorý vnímame, a svet dokonalý, nadzmyslový, teda duchovný. V kresťanskej filozofii na rozdiel od antickej do zmyslového sveta patria i produkty vedeckého a umeleckého života, teda aj filozofická teória. Duchovné je iba to, čím sa človek obracia k Bohu. Evanjelisti preto nemajú teórie v pravom slova zmysle, nejde o hľadanie pravdy o materiálnom svete. Ide skôr o odcudzenie evanjelií duchu vedy.

Jediným filozofom tohto obdobia bol Augustín. Jeho hlavným spisom je „Spoved“ a jeho hlavnou myšlienkou je primát viery pred rozumom. Favorizoval dva základné pojmy: autorita a teória – t. j. cirkev a cirkevné učenie. Aj napriek tomu predsudok, že stredovek je obdobím temna, je prekonaný. Hodnotenie stredoveku nielen z hľadiska rozvoja vedy a vzdelanosti vyžaduje oveľa trpezlivejší pohľad.

„Filozof nech si pamätá, že najväčšie nadšenie pre jeho vedu, aké kedy svet videl, vládlo práve v stredoveku. Prvá polovica stredoveku bola, pravda, bez filozofie (Rádl, str. 315). Najmä spisy starovekých filozofov sa stávali základom novej vzdelanosti. A práve rozvoj vzdelanosti a teda najmä školstva bol významným atribútom stredoveku.

Karol Veľký už v 8. a 9. storočí zaviedol *sústavné školské vzdelávanie*. Práve organizovanie škôl bolo najvýznamnejšou kultúrnou udalosťou stredoveku, a to rozhodne nie je málo. Je síce pravdou, že predovšetkým lesk v spoločnosti, a nie praktické vedomosti boli úlohou vzdelania. Toto zakladanie škôl v duchu latinskej kultúry, začiatok „školskej vedy“ zvanéj scholastika¹ malo však základný význam pre celý stredovek a znamená významný podnet pre rozvoj nasledujúcej vedy a filozofie. Filozofia sa tradovala skôr ako príprava na teológiu.

Na rozdiel od antických filozofov, ktorých nezaujímal verejný, každodenný ľudský problém, stredovekí filozofi v tomto smere urobili veľký pokrok. Boli si vedomí zodpovednosti voči spoločnosti.

¹ Scholastika alebo školská filozofia je stredoveká filozofia organizovaná za účelom obhajoby a propagandy cirkevného učenia.

Pre stredovek, na rozdiel od staroveku, ktorý bol charakteristický skôr anarchiou, bola príznačná organizovanosť, zmysel pre disciplínu, systém. Tento zmysel pre organizovanosť v značnej miere podnietil vznik univerzít a tým i nasledujúci rozvoj vedy, najmä práva a prírodovedy. Prvá polovica stredoveku bola fakticky bez filozofie. Za zmienku snád' stojí iba Albert Veľký, ktorý sa v 13. storočí preslávil na parížskej univerzite a považuje sa za Aristotela stredoveku. Vo svojej vedeckej činnosti sa venoval prírodným vedám, psychológii, filozofii a prirodzene i teológii. Bol teda polyhistor. Aj samotnú vieru zakladal na vede.

Prvým vynikajúcim stredovekým filozofom bol Johannes Scotus Eriugena v 9. storočí nášho letopočtu, ktorý sa označuje za osamelého vojaka – filozofa tej doby.

Na Aristotela nadväzovala aj arabská filozofia – Al Farabi, Avicena, Averoes.

Hlavné oblasti, ktorými sa zaoberali, boli medicína, mystika, astrológia, psychológia s phantheistickou metafyzikou, ktoré, samozrejme, nemali príliš blízko k praxi. Filozofiu považovali za najdôležitejší spôsob ako študovať Korán, ktorý je absolútnym zjavením a teda absolútnou pravdou a je určený len pre vyvolených.

Osobitnú kategóriu v histórii vývoja poznania tvoria učenia vychádzajúce zo Starého zákona židovského. U Židov nemožno hovoriť o filozofii sui generis, resp. o filozofii v pravom slova zmysle. Otázky o podstate a príčinách vecí a javov, o stavbe vesmíru ich netrápili, a tak de facto neexistuje niečo, čo možno identifikovať ako židovská filozofia. Základnou ideou židovských učení bol pomer človeka k Bohu, odovzdanie sa do vôle božej a to nevyžadovalo nijaké hlbšie vedecké bádanie a poznanie.

Najdôležitejším predmetom vedeckých diskusií stredoveku boli nominalizmus a realizmus (učenie o menách a učenie o veciach). Išlo tu o rozlíšenie medzi realitou a myšlienkou, rozlíšenie tzv. univerzálií a partikulárií, čiže všeobecných pojmov a pomenovanie jednotlivín. Spory sa viedli o tom, či univerzália reálne existujú.

Stredovek sa teda vyznačoval mystifikáciou, teologizáciou, dualizmom v rozlišovaní reality a pojmov. Rozhodne ho však nemožno spájať len s kacírstvom, bosoráctvom, inkvizíciou, ale zaznamenal aj významný posun v poznaní objektívnej reality. Pominul vek večnej pravdy.

Novovek bol spočiatku obdobím úpadku filozofie. Staré idey strácali na vážnosti a význame, nové sa rodili ťažko a pomaly. Geografický stred sveta sa presunul zo Stredomoria do vnútrozemia. Štát prestal byť božím služobníkom. Klesala vážnosť teológie, prebúdza sa zmysel pre realitu, prírodu.

Humanizmus sa stal moderným filozofickým smerom. Často sa považoval za návrat k antike. Ale v skutočnosti humanizmus stratil zmysel pre antiku. Humanizmus sa zakladal na duchovnom rozvoji osobnosti, na duchovnej slobode človeka.

Prechod medzi stredovekom a novovekom predstavovali také osobnosti ako Mikuláš Kusánský. Realizoval sa najmä v matematike, ktorú považoval za prameň exaktnosti nevyhnutný pre filozofiu i pre prírodné vedy. Nemci ho pokladajú za pôvodcu nemeckej filozofie.

Paradoxom je, že druhý významný učenec novoveku lekár Paracelsus patril medzi okultistov. Z tohto obdobia nemožno obísť ani učiteľa národov J. A. Komenského, ako aj autora Slniečného štátu, utopistického metafyzika Tomáša Campanellu (1568 – 1639). Slniečny štát bol akousi novovekou „paródiou“ Platónovej Ústavy. Čo je však podstatné pre novovekú filozofiu, to je návrat k prírode. Časťou prírody je i človek a to znamená i návrat k vedám spoločenským. A tu už začína klíčiť i *ekonómia*.

Predzvest'ou novej, „pragmatickejšie“ založenej filozofie bolo učenie Niccola Macchiavelliho (1469 – 1527). Vo svojom hlavnom spise „Vladár“ dáva návod, ako sa stať vládcom a ako vládu udržať. Za základ úspechu považoval energiu a vytrvalosť vládcov. Za zmienku stojí jeho veta: „Človek, ktorý by chcel konať dobro uprostred mnohých, ktorí nie sú dobrí, zahynie.“ (Rádl, str. 58). Tieto slová sa považovali za zakladaciu ideu novodobej filozofie. Človek vôbec je vo svojej podstate zlý a len „...hlad a chudoba naučili ľudí pracovať a zákony ich naučili byť dobrými...“ (Rádl, 60) Charakteristické črty Macchiavelliho filozofie boli: namiesto spravodlivosti moc, namiesto mravnosti násilie a pod.

Macchiavellizmom sa nechali uniesť i takí géniovia ako Leonardo da Vinci, ale aj filozofi ako Descartes, Bacon, Hobbes.

Veľký pokrok vo vede, a tým i jeho odraz vo filozofii spôsobil Mikuláš Koperník (1473 – 1543) svojím učením o slnečnej sústave. Na neho nadviazal Galileo Galilei (1564 – 1641), otec novodobej fyziky a prírodovedy a najväčšia autorita pre zakladateľov novodobej filozofie. Požadoval, aby teória bola nielen praktická, ale najmä správna.

Od základu nový, moderný filozofický systém vypracoval Descartes (1596 – 1652). Príroda existuje ako objektívne daný základ poznania. Učenie o objektívnej vede sa odvtedy stalo základom filozofických úvah. „Cogito ergo sum“ (Myslím, teda som) je v určitom zmysle absolutizáciou poznania, vstupnou bránou do novovekej filozofie zvanej aj kartziánstvo. Poznanie povýšil Descartes nielen za základ filozofie, ale aj za základný atribút ľudskej existencie. Tým súčasne zdôraznil význam vedy.

Bližšie k politike, k riešeniu vecí verejných, a teda k praxi mali anglickí filozofi. Najstarší z nich Thomas Morus (1478 – 1535), autor slávnej „Utópie“ bol vynikajúcim politikom. V jeho imaginárnom štáte je veda vrcholným záujmom, znášanlivosť a mierumilovnosť zákonom. Záleží najmä od vlády či dokáže správne naložiť s mocou v prospech verejného blaha. Na neho po viac ako sto rokoch nadviazal Francis Bacon (1561 – 1626) zvaný aj anglický Macchiavelli, považovaný tiež za „otca prírodnej filozofie“ a za proroka novodobej viery v praktičnosť. Jeho hlavným heslom bolo „Vláda človeka nad svetom“. Pod prírodovedou chápe vedu o celej objektívne danej skutočnosti. Popri nej uznáva už iba filozofiu, do ktorej patrí i história a veda o človeku. Z neho vychádzala i moderná sústava vied. Na rozdiel od Descarta, ktorý priorizoval poznanie, za podstatu života povýšil konanie, činnosť; poznanie je len prostriedkom.

Aj ďalší z anglických filozofov Thomas Hobbes (1588 – 1679) poukazoval na praktický význam vedy. Veda je zostrojená pre konanie, je to program. Filozofia je de facto zovše-

obecnou fyzikou. Mravnosť je len dôsledkom pudu sebazáchovy. V podstate je „človek človeku vlkom“. A podľa toho každému patrí, čo si „uchmatne“ a tak dlho, pokiaľ to „udrží“. Hobbes sformuloval i slávnu teóriu o spoločenskej zmluve. V zmysle tejto filozofie aj zákony, zriadenia, štáty sú len nástroje, prostriedky, činy riadiace tento svet, teda v zmysle praktičnosti.

1.2. Rozvoj ekonomického myslenia ako logický dôsledok rozvoja kapitalizmu

Osobitné miesto v dejinách filozofie, najmä z hľadiska jej vzťahu k ekonomickému mysleniu možno pripísať ďalšiemu predstaviteľovi anglickej filozofie Johnovi Lockovi (1632 – 1704). Osobitne preto, že práve jeho možno považovať za otca liberalizmu. Napriek tomu, že vyrastal v revolučnom anglickom prostredí, bol menej útočný ako Hobbes či Bacon. Bol skôr akademický typ. Okolo seba vytváral atmosféru, v ktorej sa diskutovalo najmä o bezpečnosti súkromného vlastníctva proti štátnym zásahom. Svojou filozofiou kryl práva jednotlivca voči štátu. Riadil sa presvedčením, že pánom myšlienky je praktický účel. Rozlišuje dvojaké vedy: demonštratívne a empirické; demonštratívne sú samy osebe isté a jasné, kým empirické sú len pravdepodobnostné. Rozum je nepopísaná „tabula rasa“, nepopísaný papier, na ktorý skúsenosť zapisuje dojmy. Aj cieľ výchovy má byť pragmatický, nielen znalosť teoretických pravidiel.

Najväčší vplyv mal však Locke práve na politiku; bol hlásateľom liberalizmu, zakladateľom kapitalistického názoru na spoločnosť. Za hlavný cieľ politiky považuje vlastníctvo, samozrejme súkromné. Štát považuje za prirodzený výtvor, ku ktorému ľudstvo muselo nevyhnutne dospieť v záujme ochrany vlastníctva. Vláda má vyslovene ekonomický pôvod. Spoločnosť je zmluvou jednotlivcov; druhou zmluvou je samotný štát. Locke ako národný anglický filozof hlásal heslá o ústavnosti, demokracii, individuálnych právach, o slobodnom obchode, o pragmatizme, ktoré mali vplyv na ďalší vývin filozofie a vedeckého života, vrátane ekonómie.

Pre ďalší rozvoj ekonomického myslenia v lone filozofie mala určitý význam taktiež osvieteniská filozofia. Hovorí sa dokonca o tom, že filozofia vystúpila z kníh a vstúpila do života, do politiky, do *hospodárstva*. Osvietenstvo postavilo na piedestál človeka zbaveného všetkých záväzkov voči spoločnosti, negácia všetkého sa stala hlavnou politickou zbraňou. Táto bezhraničná neviazanosť a viera v prirodzeného človeka však mali aj svoju odvrátenú stranu.

Charles de Montesquieu (1689 – 1715) vo svojom diele „Duch zákonov“ predstavuje vtedajšie anglické politické zriadenie a anglickú ústavu ako ideál, ktorý zabezpečuje najviac politickej slobody a bezpečnosti.

V období osvietenstva vystúpili na historickú scénu také osobnosti fyziky ako: I. Newton (1643 – 1727), matematik Pascal, astronómovia E. Halley, S. Laplace a ďalší. Navyše sa v 18. storočí začali tvoriť nové vedy ako experimentálna fyzika a chémia, ktoré približovali

vedu k praktickému životu a stali sa základom techniky a tým aj *hospodárskeho rozmachu*. Rozvoj zaznamenala biológia a medicína, v rámci biológie sa kryštalizovali zoológia a botanika.

Osvietenstvo okrem nebývalého rozvoja vedy taktiež prinieslo aj nové konkrétnejšie chápanie filozofie. Patrili už do nej aj úvahy *národohospodárske* a *sociálne*. Až Kant odsúdil tento praktický a zároveň populárny spôsob filozofovania, to, že filozofia suplovala vedu.

Naproti tomu encyklopedisti D. Diderot (1713 – 1784), D'Alambert (1717 – 1783) vo svojej Encyklopédii považovali praktičnosť za mieru vedeckosti a prírodné vedy za základ vied. Napriek tomu však ožila i snaha o novú filozofiu dejín a, čo je z hľadiska našej témy obzvlášť dôležité, o reformu hospodárskeho života a tým i rozvoj ekonómie, o ktorý sa zaslúžili merkantilisti, najmä vynikajúci finančník J. Turgot (1727 – 1781).

Pozornosť hospodárskym otázkam sa postupne zvyšovala. *Fyziokrati pozdvihli ekonómiu na úroveň vedy rovnocennej prírodným vedám*. F. Guesnay (1694 – 1774), významný národohospodár učil, že existuje prirodzený poriadok ľudskej spoločnosti, základom ktorého sú sociálne sily, vlastníctvo, túžba po istote a po slobode. Obrábanie pôdy bolo podľa francúzskych fyziokratov najprirodzenejším ľudským povolaním a jedine výnosy z pôdy sa získavajú prirodzene, bez nátlaku, bez vojen na rozdiel od cudzopasného obchodu. No súčasne ako reakcia obchodníkov a podnikateľov vznikol liberalizmus založený na zásade „laissez faire“; štát sa nemá miešať do podnikania jednotlivcov (protištátny skepticizmus). Tento plne rozvinul zakladateľ klasickej ekonómie *Adam Smith* (1723 – 1790) vo svojom diele „Bohatstvo národov“. Prirodzená snaha každého človeka po zlepšení materiálneho postavenia je vzpruhou, ktorá ženie pokrok spoločnosti. Spoločnosť tvoria materiálne záujmy ľudí. Smithov radikalizmus významne ovplyvnil i samotnú filozofiu.

Paradoxom je, že práve v tomto liberalistickom prostredí vyklíčili počiatky socializmu, ale najmä, že jeho prvým hlásateľom sa stal Saint Simon (1760 – 1825), vznešený aristokrat a dobrodruh. Má to byť vláda priemyselníkov, ktorá spolu s vedcami má pomôcť chudobe. Jedine pracujúci ľudia majú miesto v spoločnosti či už ako učitelia, priemyselníci, bankári, obchodníci, robotníci, remeselníci a umelci. Zaujímavý je tiež fakt, že politike sa venoval i Baruch Spinoza (1632 – 1677), známy ako predstaviteľ filozofie pantheizmu – stotožňovanie boha s prírodou.

V ďalšom období prišlo na program dňa heslo o kultúre. Do oblasti kultúry sa však zahrňovala politika, etika i národné hospodárstvo. Hlavné slovo mali básnici, spisovatelia a umelci vôbec. Aj keď ide o obdobie pôsobenia veľkých filozofov, pre dejiny ekonómie nemá zásadnejší význam.

Osemnásť storočie v Európe je obdobím nástupu najväčších svetových filozofov, medzi ktorými popredné miesto zaujali Kant a najmä Hegel.

Immanuel Kant (1724 – 1804) žil v časoch tzv. osvietenieckého absolutizmu. Preferoval skúsenosť a prírodovedu. Spájal ich však aj s teológiou. Nadovšetko povýšil rozum. Rozum je samovládcom nad svetom. Kant je spoluvorcom tzv. Kant-Laplaceovej sústavy

o vesmíre. Rozum interpretoval ako štruktúrovanú kategóriu: prvé poschodie, nižší rozum, tzv. Verstand – pojmové spracovanie zmyslových vnemov. Druhé poschodie, svet ideí je tzv. vyšší rozum (Vernunft). Do histórie vošiel i pojemom „kategorický imperatív“, čo znamená „správaj sa a konaj tak, aby tvoje správanie mohlo byť vzorom pre ostatných.“ Kant kládol dôraz na štát ako na cieľ spoločenskej organizácie.

Z hľadiska pátrania po histórii ekonómie ako vedy má určitý význam i tzv. vlastenec-ká teória dejín, ktorú začal J. F. Herder (1744 – 1813), a ktorá dala smer stredoeurópskemu mysleniu, a tým aj základ pre nacionalizmus, fašizmus a etatizmus. Je to protiklad liberalizmu.

Štát je všetko, jednotlivec nič. Povinnosťou štátu nie je starať sa o občanov, ale udržať svoju moc výbojnými vojnami, podporou rozvoja priemyslu, techniky a armády. Podrobnejšie takúto teóriu štátu rozviedol J. Fichte (1762 – 1814). Demokracia bola považovaná za jav úpadkový, ktorý je potrebné prekonať štátnou disciplínou. Slobodný jednotlivec je ako zviera pustené z reťaze.

Nad všetkými nemeckými, a nielen nemeckými filozofmi posledných storočí vynikol G. W. F. Hegel (1770 – 1831), označený za „svetodejinné individuum“. Podľa neho „všetko rozumne je skutočné a všetko skutočné je rozumné“. Historický vývoj a historické skúmanie sa stalo základným poslaním Hegelovej školy. Obrovský význam má dodnes Heglova dialektika. Svojské je i jeho učenie o štáte. Štát je rozumom sám osebe. Svetový vývoj je vývojom svetového ducha. Národy sú len hračkou v jeho rukách.

Zradikalizovaná Heglova filozofia podnietila vznik heglovskej ľavice, ktorá ju využívala pre svoje politické programy (Strauss, Wierchow, Moleschot, Büchner, Feuerbach, Lassalle, ale i Marx a Engels). Táto ľavica sa postupne rozštiepila na liberalizmus, anarchizmus a marxizmus. Podľa marxistov človeka možno oslobodiť len zničením organizácie. J. Proudhon (1809 – 1865) kritizoval existujúci hospodársky systém ako nespravodlivý.

Akcent na národohospodárske, v súčasnej terminológii ekonomické otázky a problémy z abstraktne filozofickej roviny preniesol K. Marx (1818 – 1883). Na protest proti špekulatívnym, metafyzickým, teologickým a iným „nepraktickým“ učeniam Marxovou túžbou bolo, aby sa veda stala skutočnou hnacou silou spoločenského pohybu a tu významné miesto priradil práve ekonómii. Podľa Marxa filozof za zeleným stolom iba konštatuje. Oveľa užitočnejší je však princíp, ktorý ženie k podnikavosti, k tvorivej práci. Hospodárska základňa spoločnosti neustále prúdi, mení sa a vyvíja. Súkromné vlastníctvo ožobračuje ľudí, brzdí pokrok. Keďže dnes už vieme, kam toto učenie viedlo v praxi, možno potvrdiť, že „cesty do pekla sú dláždené dobrými úmyslami“.

Vo vzťahu k ekonómii ako k vede významnú úlohu popri filozofii hrá i sociológia. Začiatky sociológie možno nájsť i v anglických programoch politických i národohospodárskych v hlavnom spise A. Smitha *O bohatstve národov*. Východisko sociológie bolo praktické: ako usporiadať spoločnosť; ako zabezpečiť dôstojný život pre čo najväčší počet ľudí.

A. Comte (1718 – 1857) - francúzsky filozof dal síce sociológii názov, ale považoval ju za vedu vyložené teoretickú, konštatívnu. Človek je podľa neho iba abstrakciou – skutočnú existenciu má iba ľudstvo. Civilizácia je dielom ľudstva ako masy.

Sociológia ako veda o spoločnosti sa stala najdôležitejšou vedou; Jej súčasťou boli štatistika, veda o štáte i veda o národnom hospodárstve, teda *ekonómia*.

V súvislosti so sociológiou, aj keď v diametrálne odlišnom ponímaní a časovom posune, sa spomína i Max Weber (1864 – 1920), svojho času označovaný za jedného z najvýznamnejších nemeckých sociológov. Jeho dielo sa hodnotilo najmä pre jeho významný vplyv na sociológiu i ekonómiu tých čias. Bol ovplyvnený najmä novokantizmom a pozitivizmom. Weber sa blíži k teórii faktorov, keď zdôrazňuje vplyv mnohých faktorov na vývoj spoločenského organizmu.

Na oblasť ekonomie mal významný vplyv anglický pozitivizmus. Na začiatku 19. storočia vzniklo tzv. utilitaristické hnutie na čele s J. Benthamom (1748 – 1832), ktorý bol sociálnym reformátorom a výsledkom jeho úsilia bol tzv. Reform Act z roka 1832. Benthamovým heslom bolo „utility“, prospešnosť, užitočnosť a „happiness of the greatest number“, teda šťastie čo najväčšieho počtu ľudí. Prospešnosť a osobný záujem je vraj pravým základom demokracie. Bol teoretikom liberalizmu a hlásal známe heslo „laissez faire, laissez passer“, ktoré stavalo práva jednotlivcov proti nárokom štátu. Benthamovým spolupracovníkom i žiakom bol James Mill (1775 – 1836), ktorý rovnako podporoval utilitarizmus a liberálne národné hospodárstvo. Pre ekonómiu mal však oveľa väčší význam jeho syn John Stuart Mill (1806 – 1883), dovŕšiteľ klasickej ekonomie. Jeho záujem o ekonómiu bol evidentný, aj keď sa zaoberal taktiež filozofiou, logikou a psychológiou. Bol „predákom“ liberálov. Individuálna sloboda, mravnosť a čestnosť boli hlavnými zásadami jeho filozofie.

Sloboda individua je aj základom americkej filozofie. Prototypom Američana je Benjamin Franklin (1706 – 1790), slobodomyselný politik, prírodovedec, predstaviteľ americkej demokracie. Šíril v Amerike fyziokratizmus a vieru v „laissez faire“.

Najvýznamnejším americkým filozofom tých čias bol R. W. Emerson (1803 – 1882). Sformuloval liberalistický program Spojených štátov: „Nepreukazuj dobrodenie; urob zákony rovné pre všetkých; zabezpeč život a vlastníctvo; nie je potrebné dávať almužnu; otvor bránu príležitosti pre talent a ony samy zavedú spravodlivosť...“ (Rádl, str. 504).

V podobnom duchu formuloval pravidlá i John Dewey. Filozofia podľa neho musí udávať smer životu priemyselnému, politickému, vedeckému a sociálnemu.

F. Nietzsche (1844 – 1900) – jeho filozofia dostala názov dekadencia v spise: „Tak hovoril Zarathustra“. Zostrojil ideál nadčloveka, bez morálky, zodpovednosti a zásad, neporušený vzdelanosťou (plavá beštia). V zmysle Shopenhauerovej vôle k životu, jeho vôľa k moci dala vznik rasovej teórii a následne nacionalizmu, fašizmu a hitlerizmu.

Hodnoty sú základom filozofovania. A práve hodnoty, presnejšie teória hodnôt (axiológia) má veľký význam i pre ekonómiu. Windelband konštatuje, že veda a filozofia pojednávajú iba o tom, čo je, a nie o tom, čo má byť.

Sledovali sme, ako sa ekonómia postupne vyčleňovala z filozofie: Táto jej emancipácia posilnila nielen jej vedeckú autonómiu, ale mala aj nesmierny praktický význam.

Najväčší rozmach ekonómia zaznamenala práve v 19. storočí už ako samostatná vedná disciplína. O jej rozvoj sa zaslúžili také osobnosti, ako boli A. Smith, D. Ricardo a neskôr reprezentanti utilitarizmu a ďalší.

1.3. Od klasickej ekonómie po Keynesa

A. Smith (1723 – 1790) už koncom 18. storočia deklaroval vieru, že neviditeľná ruka zasahuje do ľudských záležitostí a tým súčasne chráni slobodu jednotlivca. Jeho optimizmus bol však obmedzený v tom zmysle, že pripúšťal súčasne možnosť vykorisťovania, olupovania. Po ňom Ricardo neveril, že najmä existujúci systém rozdeľovania je spravodlivý, o čom svedčí najmä nízka úroveň miezd a nezaslúžená renta pozemkových vlastníkov. Súčasne však tvrdil, že je to daň za pokrok a že ekonomický systém sa nemôže meniť (konzervativizmus). Sismondi vo svojej práci *Nové princípy politickej ekonómie*, ktorá vyšla v roku 1819 konštatoval, že v systéme voľnej konkurencie snaha po rentabilite podnecuje výrobu takých produktov, po ktorých je dopyt a nie takých, ktoré sú najviac potrebné. Robotníci trpia konkurenciou strojov a ich nedostatočná kúpyschopnosť povedie postupne k nadvýrobe.

„Škola liberálneho optimizmu“, ktorá pôsobila vo Francúzsku v rokoch 1820 – 1850 propagovala myšlienku, že ekonomická sloboda a súkromné vlastníctvo okrem toho, že sú to najlepšie pre ľudstvo, aj zodpovedajú ľudskej prirodzenosti. Na druhej strane, bieda je zavinená zlým a nerozumným správaním postihnutých. Takýto spôsob uvažovania bol charakteristický napr. pre Bastiata.

Nespokojnosť so systémom ekonomického liberalizmu sa prejavila najmä v prácach utopických socialistov Saint-Simona, Fouriera, Owena, Luisa Blanca, Proudhona. Okrem odsúdenia liberalizmu prišli aj s myšlienkou, že každej ekonomickej štruktúre zodpovedá iný hospodársky mechanizmus, čo dalo podnet k reformizmu. Preto stúpenci klasického smeru začali pracovať na rekonštrukcii svojho teoretického ekonomického systému. To však vyžadovalo vyššiu úroveň abstrakcie. Okolo roka 1870 traja priekopníci ekonomickej teórie K. Menger, S. Jevons a L. Walras pristúpili ku skúmaniu „čistej ekonomiky“. Položili si otázku, aké sú základné zákony tvorby hodnoty, ceny a rozdeľovania dôchodkov. Vychádzali z predpokladu, že človek je vedený „princípom hedonizmu“, teda koná v súlade so svojím individuálnym materiálnym záujmom. Hodnota je podľa nich určovaná hraničnou užitočnosťou, čo je základný terminus technicus rakúskej subjektívnej školy.

Najbližšími žiakmi teoretikov hraničnej užitočnosti, tzv. marginalistov boli A. Marshall v Anglicku, J. B. Clark v Amerike, Boehm-Bawerk a Wieser v Rakúsku. Najmä Walras a Wieser sa vyslovovali aj pre štátne zásahy. Štátna moc však zasahovala iba náhodne a len v extrémnych situáciách. Postupne však teória hraničného úžitku bola zatlačená do úzadia.

Vystriedala ju snaha skúmať ekonomické javy dynamicky, postupne sa ustúpilo od princípu laissez-faire a rozšírili sa idey štátnej intervencie.

Nemalú úlohu v histórii ekonómie v 19. a najmä začiatkom 20. storočia zohral marxizmus. Jeho analýza kapitalistickej hospodárskej sústavy mala obrovskú odozvu a to tak pozitívnu ako aj negatívnu. A najmä vo väčšine krajín východnej Európy, najmä v Rusku, sa stala doslova dogmou. Ekonomické zákony, klasikmi považované za večné zákony Marx označil za zákony iba jedinej špecifickej sústavy, kapitalizmu. Táto sústava síce umožňuje rozvoj výroby, ale na druhej strane zotročuje robotníkov a plodí ekonomické poruchy. Tým kapitalizmus sám v sebe obsahuje zárodok svojho zániku, nevyhnutne pripravuje likvidáciu súkromného vlastníctva a prechod k socializmu. Okrem iného v teórii marxizmu ide o posilnenie úlohy štátu v ekonomike.

Snahy o revíziu marxizmu sa objavili už aj v počiatkoch jeho rozvoja. Striedajú sa pritom rôznorodé tendencie a myšlienkové smery, aj v závislosti od miery „vernosti“ Marxovi a tak dospievali aj k veľmi rozdielnym záverom.

Charakteristickú odchýlku znamenali názory E. Bernsteina, ktorý dokonca odmietal Marxovu teóriu nadvahoty. Zapochyboval najmä o rastúcej koncentrácii výroby a o revolučnom odhodlaní mas. Jeho teória mala obrovský vplyv až natoľko, že viedla k rozštiepeniu marxistov na dve skupiny: tých, ktorí zostali verní Marxovi a na tzv. revizionistov: Kautský, ktorý bol spočiatku verný Marxovi, po roku 1919 svoje stanovisko úplne zmenil, hlavne pokiaľ ide o násilie ako spôsob nastolenia socializmu a jeho brožúra „Čo je sociológia“ vyzývala preto k rozvážnemu a umiernenému postupu, než aký mali napr. R. Luxemburgová a K. Liebknecht, ktorí boli dokonca zavraždení.

Medzi najvernejších a najortodoxnejších zástancov Marxovej ekonomickej teórie patrili nepochybne V. I. Lenin. Po úspechu októbrovej revolúcie v roku 1917 sa totiž centrum marxistického a teda socialistického myslenia prenieslo zo Západnej Európy do Ruska. Lenin vo svojich prácach okrem iného nastolil aj otázku, že proletárska revolúcia nemôže okamžite nastoliť komunizmus, ale že nevyhnutný je prechodný režim a to je „diktatúra proletariátu“, dovtedy, kým sa završí proces koncentrácie kapitálu v niekoľko málo rukách. De facto táto teória vychádza z voluntarizmu (vôľa k moci), jej sústredenie v rukách organizovaných a profesionálnych revolucionárov. Na druhej strane však Lenin varoval pred prílišným rovnostárstvom, uznával potrebu diferenciácie príjmov ako motivačného faktora.

S plynutím času aj ekonomická teória hraničného úžitku zaznamenávala výrazné zmeny, najmä odklon od princípu hedonizmu a primknutie sa k psychológii homo economicus. Opiera sa najmä o tri postuláty:

1. Každá ľudská potreba slabne úmerne jej uspokojovaniu.
2. Oceňovanie každého tovaru klesá s rastom jeho dostupnosti.
3. Všetky ekonomické subjekty rozdeľujú svoj dôchodok medzi jednotlivé položky tak, aby dosiahli od každej jednotky uspokojenie rovnakej intenzity. Možno konštatovať, že žiadna ekonomická teória nebola natoľko prepletená ako subjektívna škola a zvlášť neomargina-

lizmus, tvrdenie opačného významu, že čistá ekonomická teória má byť znížená len na skúmanie ekonomického mechanizmu a všetko ostatné má byť z ekonomickej vedy vylúčené a zaradené do sociológie alebo psychológie. A tak vo vnútri samotnej subjektívnej školy boli dve protichodné tendencie: na jednej strane vyčleniť „čistú ekonomickú teóriu, v ktorej vysvetľovanie ekonomických javov a procesov metódami individuálnej psychológie je neprijateľné. Skupiny a spoločnosti totiž nekonajú a nereagujú ako individuálne osobnosti. Chovanie skupiny nie je súčtom chovania a konania jednotlivcov. Na druhej strane tu bola tendencia, aby ekonomická veda neskúmala len samotnú ekonomickú činnosť, ale predovšetkým jej hybné sily; a tie sú práve v subjektívnej sfére. Významným autorom, ktorý sa pokúsil predložiť takúto dynamickú syntézu, bol J. Schumpeter (1883 – 1950), za čo bol aj náležite kritizovaný. Na druhej strane bol najväčším ekonómom 20. storočia Keynesom vysoko hodnotený. Historický exkurz potvrdzuje, že prístup autorov k ekonomickým vedám závisí v rozhodujúcej miere od ich filozofických názorov a postojov.

Popri marginalizme v histórii ekonomického myslenia 20. storočia významné miesto zaujímajú aj také smery ako univerzalizmus a inštitucionalizmus. Najvýznamnejším predstaviteľom univerzalizmu a odporcom marginalizmu bol O. Spann. Podľa neho nie je možné presne vymedziť a rozlíšiť obsah ekonómie a sociológie a už vôbec ich nemožno skúmať nezávisle od seba a od filozofie. Navyše, veda musí objasňovať cestu k činu, zaoberať sa tým, čo je, ale aj tým, čo by malo byť. Charakteristická preňho bola filozofická syntéza sociologických a ekonomických poznatkov a snaha vytvoriť ekonomickú vedu, ktorá by nebola neutrálna. Spann zavrhol pojem užitočnosti ako základ hodnoty. Svojský bol i jeho názor na úlohu štátu. Bol proti zoštátneniu hospodárskeho života; na druhej strane však žiadal intervenciu do štátnej ekonomiky tak, aby do určitej miery koordinovala činnosť jednotlivcov.

Druhý smer, ktorý bol opozičnou reakciou na marginalizmus, bol inštitucionalizmus. Kládol si za cieľ skúmať inštitucionálny rámec americkej ekonomiky. Ide o veľmi rôznorodé hnutie. V podstate nadväzovalo na antimarginalistu T. Veblena (1857 – 1929), ktorý od ekonomickej vedy požadoval absolútnu objektivnosť. Hlavnou prácou skupiny inštitucionalistov bola práca *The Trend of Economics* (1924). Jedným z hlavných stúpencov inštitucionalizmu bol W. H. Hamilton. Medzníkom v prechode k inštitucionalizmu bola kniha *Economic Behavior* vydaná v roku 1932 pod vedením Atkinsa. Podľa inštitucionalistov ekonomická veda je na nesprávnej ceste. Abstraktné skúmanie je treba nahradiť pozitívnym skúmaním reálnych foriem ekonomickej aktivity, ktoré sa neustále menia a tvoria tzv. inštitúcie. Inštitúcie sa vymedzujú ako vykryštalizované právne autority potvrdené zvykmi. Hlavný prínos inštitucionalizmu spočíva v prehĺbení opisu ekonomických štruktúr a konfliktov záujmov v spoločnosti.

Okrem týchto nových ekonomických smerov za zmienku stojí ekonomika blahobytu, náuka o bohatstve (Wealth economics na rozdiel od economics of welfare, t. j. ekonomickej vedy zaoberajúcej sa dosiahnutím maxima spoločenského blahobytu). O problém blahobytu sa zaujímali A. Marshall, V. Pareto, A. C. Pigou a John Hobson.

Marshall (1842 – 1924) chápal verejný blahobyť ako súhrn blahobytu jednotlivcov, tvrdil, že zahrňuje maximálne uspokojovanie individuálnych potrieb. Zaviedol pojem „národná dividenda“, čo je v podstate synonymum „mzdového fondu“. Národná dividenda je určená rozsahom výroby.

Podľa Pigoua (1877 – 1959) ekonomická teória sa musí pokúsiť o kvalitatívne ohodnotenie rôznych druhov bohatstva podľa ich schopnosti realizovať „totálny blahobyť“. Jeho hlavným cieľom bolo hľadanie foriem intervencie, použiteľných v trhovej ekonomike. Napriek svojim sociálnym snahám bol striktným zástancom súkromného vlastníctva a trhu. Ekonomickú hodnotu striktné odlišoval od etickej-axiologickej.

Ďalší ekonóm J. Hobson prekonal čisto kvantitatívne hľadisko a jeho ideálom nebol len ekonomický, ale ľudský blahobyť (human welfare).

V ďalšej etape v ekonómii dominovala teória konkurencie – E. Chamberlin, J. Robinsonová, ktorí skúmali nedokonalú a monopolistickú konkurenciu.

V predvečer Veľkej depresie boli niektorí liberáli ochotní priznať nedostatky princípu laissez-faire, ale snažili sa dokázať, že má predsa len veľkú prednosť v tom, že rešpektuje osobnú slobodu. Skutočnosť, že človek sa môže stať naozaj slobodný, až keď je zbavený biedy a pocitu nespravodlivosti, akosi prehliadali. Napokon, nikdy nebude ani nemôže existovať absolútna sloboda. Určité donútenia, resp. zásahy sú nevyhnutné. To bolo jasné aj tým najzarytejším liberálom. Napokon, nato sú tu inštitúcie. O tom svedčí, okrem iného, aj veľké dielo Johna Maurica Clarka *Spoločenská kontrola ekonomiky* z roku 1926, ako aj také teórie, ako bola teória ekonomických výkyvov, teória podstaty a úlohy peňazí, ktoré z hľadiska našej témy nepovažujeme za nevyhnutné.

Optimizmus spojený so všemocnou rukou trhu postupne s narastaním depresie upadal. Pretože rovnováha nevzniká samočinne, musia štátne orgány každej krajiny hľadať možnosti jej umelej realizácie či už cestou podriadenia rôznych ekonomických sektorov jednotnému plánu, alebo aspoň ovplyvňovaním ekonomiky tými kľúčovými faktormi, na ktorých závisí aktivita všetkých ostatných. *Úloha ekonomickej teórie spočíva v tom, aby kliesnila cestu činnosti štátnych orgánov, ktorá musí byť zameraná na dosiahnutie blahobytu a pokroku.* A tak sa aj ekonomické teórie v rokoch 1900 – 1936 vyznačovali postupným opúšťaním Smithovho a najmä Sayovho optimizmu. Medzi dvoma vojnami začali tak vznikať dve protichodné koncepcie: koncepcia riadenej ekonomiky a neoliberálna koncepcia, a v rámci nich rôzne varianty. Tak v prvom smerovaní išlo o varianty od plnej kontroly, od štátnych zásahov po tzv. korporáčne postupy; navyše formy ekonomického riadenia, resp. „spoločenskej kontroly“ sa líšili aj podľa jednotlivých krajín. Jednotní boli, pokiaľ ide o nevyhnutnosť zásahov, rozchádzali sa v spôsoboch ich realizácie (a to asi trvá doteraz). Tak sa objavovali rôzne metódy ako syndikalizmus, korporativizmus a ďalšie. Žiaden pokus však nemožno hodnotiť ako výsledok svetovej vojny obzvlášť zarezonovala, samozrejme v západných krajinách, požiadavka „uvoľnenia ekonomiky“, rehabilitácia a obhajoba princípu „laissez-faire“.

Liberalistická koncepcia chrlila najmä kritiku riadenej ekonomiky a opäť hypertrofovala trh.

Obzvlášť tu rezonovala otázka elity.

Neoliberalizmus nevystupoval ani tak proti štátnemu podnikaniu ako proti štátnej kontrole. Zaujímavé však je, že ani neoliberali nevystupovali proti všetkým formám štátnej intervencie, ale rozlišovali jej dobré a zlé formy.

Štát musí predovšetkým vymedziť inštitúcie, ktoré budú rámcom pre rozvoj ekonomickej aktivity a zabezpečovanie ich ochrany; štát musí taktiež vytvoriť také právne normy, ktoré musia zabezpečiť voľnejší pohyb kapitálu a tovarov. Výber inštitúcií musí byť však taký, aby bolo zaistené zachovanie konkurencie.

Na druhej strane sa však napríklad W. Lippmann dožadoval zásahov proti veľkým akciovým spoločnostiam (nepripúšťať nadvládu veľkých trustov na trhu). Potrebu štátnych zásahov požadovali aj z dôvodov udržania rovnováhy dopytu a ponuky.

Neoliberali sú menej liberálni. Ich stanovisko je veľkorysejšie.

Záverom možno konštatovať, že ekonomické teórie prvej tretiny 20. storočia boli v určitom zmysle kritikou klasickej ekonómie a niesli sa v duchu: nie je pravda, že dnešný svet je založený na dokonalej konkurencii; nie je pravda, že ekonomická sloboda je dostatočnou zárukou udržania konkurenčného stavu; nie je pravda, že princíp laissez-faire sám osebe zaručuje maximálnu slobodu, spravodlivosť, blahobyt... Ani socializmus a ani komunizmus nenastane sám osebe. Bolo to obdobie akéhosi tápania. Dokonca ani taký ekonóm ako Schumpeter nedokázal vypracovať ucelenú teóriu ekonomického rozvoja. Až okolo roku 1935 vznikla pôda pre zrod novej ekonomickej teórie. Na svet prišlo keynsovstvo.

Ekonómovia si začali uvedomovať, ako málo pomáha ekonomická veda správne chodu ekonomiky a tvorbe zásad hospodárskej politiky.

Teória „automatického fungovania ekonomiky“ sa stala neobhájiteľnou. Rovnováha prestala byť sama osebe ideálnou. Princíp laissez-faire stratil svoju všemocnosť. Model riadenej ekonomiky bol však veľmi hmlistý.

Bezradnosť pri rozhodovaní, akým smerom sa má uberať ekonomika, bola obrovská. Ekonomická veda sa ocitla v myšlienkovom zmätku, doslova v kríze.

Do tohto gnozeologického a teoretického marazmu vstúpila Keynesova kniha *Všeobecná teória zamestnanosti, úroku a peňazí*, ktorá otvorila novú cestu v smere koherentnej ekonomickej intervencie, ale hlavne ukázala prostriedky na jej realizáciu. Odôvodnila potrebu intervencie štátu. Jej váhu možno porovnať so Smithovým *Bohatstvom národov*. Pritom však Keynes o sebe vyhlásil, že je liberál.

J. M. Keynes (1883 – 1946) *Všeobecná teória*, vydaná v roku 1936 znamená úplné prehodnotenie ekonomickej teórie, začiatok keynsovskej revolúcie.

Keynes chcel podať celkový obraz hospodárskeho života, preto „všeobecná teória“, na rozdiel od iných ekonómov, ktorí sa zaoberali iba „parciálnymi problémami“. Keynes sa opieral o také úhrnné veličiny ako: dôchodok, zamestnanosť, ponuka, dopyt, úspory, investície,

preto možno hovoriť o makroekonómii. Základnou veličinou, presnejšie kategóriou je národný dôchodok, jeho veľkosť. Tá, koniec koncov, ovplyvňuje i úroveň zamestnanosti. Dôležitú úlohu v jeho systéme hrá pojem „sklon k spotrebe“. Ľudia majú sklon zvyšovať svoju spotrebu s rastom dôchodku, ale nie v tej istej miere, ako rastie príjem.

Je len logické, že Keynesova teória narazila na ostrú kritiku, najmä pokiaľ ide o fragmenty dirigizmu, a obviňovali ho, že všeobecná zamestnanosť povedie k socializmu. Najmä Fr. Hayek v práci *Cesta k otroctvu (The Road to Serfdom)* odsúdil Keynsovo „etatistické“ zmýšľanie

1.4. Nový ráz politickej ekonómie

„Stará“ ekonómia sa zaoberala predovšetkým problémom tvorby cien a rozdeľovania dôchodkov (príjmov) a odmietavým postojom k štátnym zásahom. Ďalší významný predstaviteľ ekonomickej vedy *Saumelson* popisuje novú realitu, kde si slobodné firmy konkurujú, ale kde súčasne dochádza k oslabeniu úlohy súkromného vlastníctva a kde vplyv vládnej politiky na ekonomiku sa považuje za stály, normálny a nie výnimočný jav. Je tu snaha o identifikáciu faktorov určujúcich výšku národného dôchodku a intenzity hospodárskej aktivity, ktoré sú chápané ako závisle premenné veličiny.

Saumelson využíva aj psychológiu, nie však na úrovni jednotlivca, ale na úrovni sociálnych skupín. V ekonomickej teórii vzniká navyše akási dilema: sociologický prístup a mechanistické hľadisko. Jedni sa prikláňali na jednu, iní na druhú stranu, boli však aj takí, ktorí odmietali túto dilemu a volali po jednote teórie a praxe.

Začína sa inak chápať úloha ekonomickej vedy.

Nastáva prechod od mikroekonomických k makroekonomickým štúdiám.

Požaduje sa spojenie metód abstrakcie s pozitívnym pozorovaním.

Z ďalších ekonómov stojí za zmienku dielo J. R. Hicksa, najmä kniha *Hodnota a kapitál* vydaná v roku 1939. Svoju hlavnú úlohu Hicks videl v zdokonaľovaní teórie dopytu. Zaviedol pojem *hraničná miera substitúcie*. Bol aj jedným z tých, ktorí namietali proti automatickému pôsobeniu ekonomickej rovnováhy a požadovali určité zásahy do týchto procesov.

Okrem toho na vzťah dopytu a ponuky majú vplyv aj niektoré psychologické faktory. Rozvíja sa ďalej analýza tzv. nekonkurenčných trhov, ktorá nadväzovala na práce J. Robinsonovej a E. Chamberlina. Medzi rôznymi trhmi existujú tri druhy závislosti: vertikálna, horizontálna a časová závislosť. To viedlo, okrem iného, aj k odmietaniu koncepcie automatického obnovovania ekonomickej rovnováhy.

Postupne sa tak striedajú viaceré teórie ako je teória hier, teória „nadvlády“ ako kritika Paretovej teórie rovnováhy.

Osobitný význam má teória rozdeľovania. Už od čias Ricarda a Saya ekonomické teórie venovali hlavnú pozornosť práve rozdeľovaniu dôchodkov. Dôchodky sa delili na štyri kategórie: renta, mzda, úrok a zisk a okrem zisku sa tieto považovali za ceny výrobných faktorov.

Vystriedali sa ešte ďalšie teórie. J. B. Clark rozlišoval iba dve kategórie: pracovný dôchodok a dôchodok z kapitálu; naproti tomu A. Marshall uvádzal ešte tretí – organizáciu. Zisk totiž závisí aj od organizačných schopností podnikateľa. Dôležitú úlohu v teórii rozdeľovania zohrávalo i zahrnutie vplyvu odborov a vlády (zákonodarstva) na proces rozdeľovania.

V nasledujúcej etape sa hlavným predmetom skúmania stalo skúmanie ekonomickej dynamiky. Táto teória skúma sily, ktoré vplyvajú na ekonomický rozvoj: Dynamická teória skúma ekonomickú aktivitu faktorov ekonomického vývoja v čase, nie staticky. Nestačí skúmať iba dôsledky, ale aj príčiny, korelačné väzby. Objasnenie určitého javu vyžaduje skúmanie celého radu krokov. Samuelson to charakterizuje tak, že podstata dynamickej teórie spočíva v tom, že ekonomické premenné veličiny sú medzi sebou v priebehu rôznych časových úsekov funkčne prepojené.

Nasledujúce – vojnové a povojnové obdobie bolo obzvlášť plodné a prinieslo množstvo parciálnych teórií, akými boli: inflačné teórie, teórie úroku, princíp akcelerácie, úzky profil, ekonomické výkyvy a ďalšie.

Po roku 1945, v období rekonštrukcie, boli mnohé idey poprevracané, ale štátny zásah sa vo všeobecnosti javil ako nevyhnutný. Moderná teória sa opiera o lepšie prepracované postupy, o zdokonalenú analýzu a techniku a hlavným atribútom sa stal internacionalizmus, teda skúmanie ekonomických javov v medzinárodných globálnych súvislostiach. Starosti o vnútornú rovnováhu boli prevážané starosťami o medzinárodnú rovnováhu. Najmä moderné koncepcie medzinárodných ekonomických vzťahov, inšpirované Keynesom, zatienili na dlhý čas každý iný spôsob nazerania. Otvorila sa tak cesta liberálnemu internacionalizmu. Veľké diskusie o ekonomickej diplomacii od roku 1944 (Brettonwoodskej zmluvy) do roku 1948 (Havanská charta) mali byť začiatkom akéhosi nového medzinárodného konformizmu s novými pravidlami. Pre obnovenie a udržanie rovnováhy bola nevyhnutná rekonštrukcia tak teórie ako aj praxe. Návrat k svetovej rovnováhe nezávisel však iba na európskej rekonštrukcii. V súvislosti s tým sa objavujú už vtedy teórie lokalizácie a organizácie priestoru, ktoré sú vzdialené klasickej tradícii a sú predzvesťou globalizácie. Ekonomická teória si uvedomuje vznik vzťahov nového typu a nových metód nadnárodnej organizácie a súvisí so „znehodnotením hraníc“.

Postupne sa tak v ekonomickej teórii posilňujú nielen dimenzie priestoru, ale aj dimenzie času a pristupuje sa ku skúmaniu dlhodobých ekonomických javov. A tu prichádzajú opäť na scénu takí ekonómovia ako Schumpeter, Ackerman a Peroux. Za nosnú prácu v tomto smere sa považuje Schumpeterova kniha *„Kapitalizmus, socializmus a demokracia“*. Dost' frekventovaným pojmom tejto etapy je pojem *„kapitalizmus“*. Existujú rôzne interpretácie tohto pojmu – napríklad kapitalizmus ako neobmedzená honba za ziskom (Schumpeter), kapitalizmu ako neobmedzená nadvláda súkromných kapitálových vlastníkov nad celou ekonomikou. Hlavná pozornosť sa však sústreďuje na jeho nové morálne aspekty: kapitalizmus nerešpektuje ľudskú dôstojnosť väčšiny pracujúcich a oddeľuje výrobcu od výrobku. Problémom bolo najmä to, či sa kapitalizmus môže naďalej rozvíjať.

Ekonomická veda sa taktiež zaoberala takým vážnym problémom, akým je *ekonomický rast*. Tu dominuje už staršia práca E. Lundberga „*Studies in the Theory of Economic Expansion*“, 1937. Mnohí vedci (Feldman, Harrod, Domar) práve v súvislosti so skúmaním ekonomického rastu apelovali na potrebu rozvoja ekonomických vied a ich spojenie s výsledkami iných spoločenských vied. Tieto tendencie sa výrazne prejavujú najmä v práci W. W. Rostowa „*Proces of Economic Growth*“, Oxford 1953. Najznámejšia je jeho práca *Štádiá ekonomického rastu*. Pri skúmaní ekonomického rastu musíme brať do úvahy i úlohu mimoekonomických faktorov. Veľkú úlohu hrajú demografické, psychologické, politické, inštitucionálne a technologické faktory.

Pri historickom pohľade na vývoj ekonomickej vedy a jej vzťah k praxi nemôžeme obísť ani komunistické ekonomické myslenie. Táto etapa nevyžaduje natoľko detailné zhodnotenie, lebo väčšina dnes žijúcich a tvoriacich ekonómov ju „*absorbovala*“ ako chlieb náš každodenný a jej zhodnotenie či prehodnotenie si môže urobiť každý individuálne.

Pre tých, čo im už pamäť čiastočne zlyháva, ako aj pre tých, čo sa nestihli narodiť do etapy jej najprudšieho rozvoja, pripomenieme aspoň základné východiská marxistickej ekonómie. Tie pôvodné boli, samozrejme, detailne rozpracované už samotnými klasikmi, t. j. Marxom a Engelsom, ako sme ich prezentovali vyššie. Autori tzv. druhého stupňa boli už menej originálni a niekedy viac deformovali než rozvíjali ich pôvodné myšlienky. Okrem toho sa vyznačovali minimom originality a vedeckosti. Takéto kvázi vedecké rozvíjanie pôvodných myšlienok klasikov marxizmu začalo pomerne subtilným dielom Stalina *Ekonomické problémy socializmu*, vydaného v roku 1951, ktoré sa stalo doslova katechizmom marxistov druhej polovice 20. storočia. Táto knižka bola však skôr obhajovacou rečou, než teoretickým výkladom.

Hlavné témy marxistickej ekonómie tohto obdobia boli kritika kapitalizmu a predstava nového spoločenského poriadku. Kapitalizmus bol kritizovaný najmä za nedostatočný dopyt a jeho príčiny. Tento neduh napríklad podľa M. Dobba mohol byť odstránený zvýšením miezd a tým i kúpnej sily robotníckych mas. Na možnosť zmeny pozerá však skepticky. P. M. Sweezy si osvojil názor, že nedostatočná spotreba ešte nutne neznamená biedu.

Aj východní aj západní marxisti sa zhodujú v tom, že kapitalizmus speje k zániku a že jeho krach je neodkladný.

Druhý problém, týkajúci sa organizácie komunistického sveta, bol aj hlavným predmetom spomínaného Stalinovho spisu. Hlavnou myšlienkou je, že komunistický svet rovnako ako kapitalistický ešte stále podlieha ekonomickým zákonom a kritizuje tých, ktorí sa nazdávajú, že ich možno meniť. Je taktiež proti tomu, aby ekonomická veda bola len bádaním, ale požaduje, aby bola prospešná v praxi a aby ukázala vývoj sovietskej ekonomiky v druhej etape, t. j. v komunizme. Podmienkou prechodu do tohto štádia je nevyhnutný súlad výrobných vzťahov s charakterom výrobných síl. Kolchozné, teda skupinové vlastníctvo nemožno okamžite zrušiť a vyvolať tak odpor roľníctva voči proletariátu. Obhajuje taktiež pôsobenie záko-

na hodnoty do čias, kým nedozrie situácia do štádia „každému podľa potrieb“. Zákon hodnoty však dovedy pôsobí iba v obmedzenej miere.

V tomto období sa súčasne formovala teória ďalšieho osudu kapitalizmu nekomunistickými vedcami západu. Hlavnou postavou v tomto smere bol už spomínaný Schumpeter. Jeho kniha *Kapitalizmu, socializmus a demokracia*, vydaná v roku 1942 a opätovne v roku 1946 je odpoveďou Marxovi, ale ako sám autor poznamenáva, v žiadnom prípade nie je „anti-Marxom“. Kapitalizmus podľa neho podkopáva sám seba tým, že plodí podmienky, ktoré ukazujú, že socializmus sa stane jeho dedičom. Obdivuje Marxa ako tvorca teoretického systému, ale popri tom ho hodnotí ako trochu knižného vedca. Podľa Schumpetera kapitalizmus nezanikne pre svoje chyby a nedostatky, ale pre svoje úspechy preto, že hlavnou hybnou silou kapitalizmu je hľadanie a rozmnoženie zisku.

Socializmus podľa neho predpokladá riadenie ekonomiky predstaviteľom spoločnosti, t. j. štátom, ktorý preberá zodpovednosť za hospodársku politiku. Pritom však výrobným jednotkám by mala byť poskytnutá určitá autonómia. Práca by mala byť povinná, ale nie je to nevyhnutné. Z týchto a mnohých ďalších úvah a názorov Schumpetera je evidentné, že dobre vedel, že je rozdiel medzi logickým systémom autora a jeho praktickou realizáciou v určitých historických podmienkach; to, že aj dobre mienené a logické princípy sa pri svojej realizácii môžu obrátiť vo svoj protiklad. Schumpeter sa preto môže javiť aj ako kontroverzná osobnosť, ktorá na jednej strane obdivuje Marxa a verí v nástup socializmu a že centralizovaný socializmus môže byť efektívnejší ako kapitalizmus, na druhej strane nebol socialista; obával sa dokonca, že predčasný nástup socializmu povedie k vážnym poruchám. Predovšetkým poukazoval na nebezpečenstvo, že socialistická vláda obetuje uskutočňovanie racionálneho programu teoretického socializmu a niektoré prirodzené práva ľudskej osobnosti demagogickým tendenciám. Dnes už môžeme s odstupom času posúdiť, do akej miery mal pravdu. Schumpeter však za to neoplýval vďakou a uznaním ani z jednej, ani z druhej strany.

2. PRÍNOS EKONOMICKEJ TEÓRIE PRE HOSPODÁRSKU PRAX

2.1. Hospodárska politika – teória i prax

Predchádzajúca, pomerne rozsiahla časť tejto štúdie bola venovaná ekonomickej teórii, jej pôvodu, genéze a jej nadväznosti na vývoj filozofického myslenia. V nasledujúcej časti sa pokúsime aspoň stručne charakterizovať samotnú hospodársku politiku v nadväznosti na ekonomickú teóriu.

Na tému „hospodárska politika“ existuje pomerne bohatý výber publikácií detailne, z rôznych hľadísk rozoberajúcich tento fenomén. V kontexte našej štúdie zhrnieme preto iba jej najzákladnejšie atribúty, ktoré bezprostredne s jej obsahom súvisia.

Teoretici pod pojem „hospodárska politika“ zahrňujú dve relatívne samostatné oblasti. Prvou z nich je *hospodárska politika ako praktická činnosť* uskutočňovaná spravidla vládou, prípadne jej partnermi, činnosť sledujúca určité hospodárske a sociálne ciele; na ich plnenie vydáva hospodársko-politické opatrenia obsiahnuté v ekonomickom programe vlády. Vo všeobecnom zmysle zahrňuje taktiež celkový prístup vlády k ekonomike svojej krajiny. Pre súčasnosť je charakteristická koncentrácia hospodárskej politiky na ekonomický rast a jeho hnačiu silu inovácie, ktorá pôsobí cez konkurenciu firiem v rýchlo sa globalizujúcej ekonomike a prispieva k súčasnej revolúcii v hospodárskej politike.

Subjekty hospodárskej politiky ako vláda, centrálna banka, podnikateľské zväzy a odbory používajú na to určité nástroje, aby v maximálne možnej miere ovplyvnili ekonomický a sociálny rozvoj.

Iný obsah má hospodárska politika ako *samostatná vedná disciplína*, ako ekonomická teória sui generis, označovaná aj ako *teória hospodárskej politiky*. Jej objektom je vedecká analýza hospodársko-politickej činnosti a na jej základe optimálne určovanie hospodársko-politických cieľov a nástrojov ich realizácie. Teória hospodárskej politiky je tak parciálnou súčasťou ekonomickej teórie, ale jej história, resp. genéza je nepomerne kratšia. Ako samostatná vedná disciplína sa začala konštituovať až v 30. rokoch 20. storočia. Jej autonómny vývoj sa výrazne zrýchlil až od 70. rokov. Do 30. rokov mala povahu prevažne liberálnej politiky so silným vplyvom Smithovej teórie „neviditeľnej ruky“ a Sayovho zákona (ponuka vytvára dopyt).

V priebehu 30. rokov sa zrodila aktivistická teória hospodárskej politiky ako reakcia na liberalizmus. Postupne sa vykryštalizovala intervencionistická teória hospodárskej politiky pod vplyvom Keynesovej teórie. „Detský“ vek tejto disciplíny bol poznamenaný duálnym charakterom, t. zn. paralelným formovaním dvoch prúdov:

- anglo-amerického,
- kontinentálneho.

Prvý chápe hospodársku politiku skôr ako konjunkturálnu záležitosť a teda v krátkodobej časovej dimenzii.

Druhý, reprezentovaný najmä západonemeckými a švajčiarskymi neoliberalmi, ju charakterizuje ako systémotvornú činnosť štátu v dlhodobej časovej dimenzii.

Práve dualizmus hospodárskej politiky ako praktickej činnosti a teórie hospodárskej politiky je exemplárnym príkladom vzťahu teórie a praxe ako všeobecného filozofického problému.

Navyše, samotný pojem hospodárska politika zahrňuje v sebe dve samostatné oblasti: hospodárstvo a politiku. Možno však intuitívne vycítiť, že v tomto slovnom spojení má výraz „politika“ odlišný význam od pojmu „politika“ vo všeobecnom ponímaní v najširšom zmysle, kedy je užšie spätá s konkrétnou ideológiou (s orientáciou napríklad pravicovou, ľavicovou, stredno-pravou...). Od toho tiež záleží, do akej miery budú opatrenia tej – ktorej vlády motivované skôr politicky alebo primárne ekonomicky. Politická sféra je súčasťou nadstavby spoločnosti.

Z hľadiska rozlíšenia hospodárskej politiky na dve relatívne samostatné oblasti, a to na oblasť praktickej hospodárskej politiky a na oblasť vedeckej analýzy hospodársko-politickej činnosti, teda na výskum a vysvetľovanie ekonomických javov sa vynára otázka miery zodpovednosti za priebeh ekonomických procesov; názory na túto otázku sa rôznia. Podľa jedných hospodárska politika ako vedecká disciplína, teda presnejšie teória hospodárskej politiky môže napríklad na základe správania jednotlivých ekonomických subjektov predvídať budúce správanie nositeľov praktickej hospodárskej politiky a slúži k príprave hospodársko-politických koncepcií, výberu opatrení, návrhu riešení; nemôže však niesť hospodársko-politickú zodpovednosť. „Stručne povedané, teoretická hospodárska politika pojednáva o tom, ako sa vytyčujú ciele hospodárskej politiky, aké nástroje (prostriedky) sú k dispozícii na ich dosiahnutie, ako sa tieto prostriedky za rôznych okolností používajú a akú úlohu hrajú nositelia hospodárskej politiky“² (Slaný, str. 87). Podľa tohto názoru teoretik hospodárskej politiky môže poskytnúť hospodársko-politickej praxi iba informácie a vedomosti, ktoré im umožnia riešiť problémy s vyšším stupňom racionality, ale zodpovednosť za ich riešenie nesie výlučne národohospodár – praktik. Ako uvidíme neskôr, v ekonomickej literatúre sa však rovnako často stretávame aj s opačným názorom.

Hospodárska politika sa člení na dve základné oblasti:

- 1) *Makroekonomická hospodárska politika* sa zaoberá predovšetkým otázkami makroekonomickej rovnováhy a efektívneho využívania zdrojov. Ide o zabezpečenie efektívnej realizácie základných celospoločenských cieľov.

V rámci makroekonomickej politiky sa ďalej rozlišujú tieto zložky:

- rozpočtová (fiškálna) politika,
- menová (monetárna) politika,

² Slaný, A. a kol.: Makroekonomická analýza a hospodárska politika. L.H. Beck Praha, 2003, str. 87.

- medzinárodná hospodárska politika,
- dôchodková politika.

2) *Mikroekonomická hospodárska politika* je založená na alokácii zdrojov a ich efektívnom využívaní ekonomickými subjektami, najmä podnikovou a podnikateľskou sférou.

Ďalším atribútom hospodárskej politiky sú *nositelia, resp. subjekty hospodárskej politiky* – ide o praktické vykonávanie, o realizátorov hospodárskej politiky, ktorí zodpovedajú za jej výsledky a tým za chod ekonomiky. Aj táto sa člení na viaceré „subpolitiky“. Jedným z možných členení je napríklad nasledujúca štruktúra mikropolitiky:

- politika ochrany hospodárskej súťaže,
- štruktúrna politika,
- politika rozdeľovania a príjmová politika,
- sociálna politika.

Samozrejme, toto členenie nie je striktné, ani definitívne. V rôznych materiáloch nachádzame rôzne varianty, a navyše, medzi jednotlivými politikami existujú rôzne prieniky, kombinácie, variácie, napríklad:

- štruktúrna politika na trhu výrobkov,
- štruktúrna politika výrobných faktorov,
- štruktúrna politika v nadnárodnom prostredí, a pod.

Osobitnú kapitolu v teórii hospodárskej politiky tvorí *vymedzenie subjektov hospodárskej politiky*, jej nositeľov. Za nositeľov hospodárskej politiky považujeme tie subjekty, ktoré sa podieľajú na formulovaní hospodárskej politiky, na jej realizácii a kontrole. V doterajšom historickom vývoji sa sformoval určitý súbor inštitúcií, ktoré plnia úlohy hospodárskej politiky a sú tvorcami hospodárskej politiky štátu. Dominantným subjektom hospodárskej politiky, či už sa prikloníme skôr k liberálnemu, alebo viac k intervencionistickému modelu v meradle národného hospodárstva, je jednoznačne štát. V medzinárodnom meradle, v globálnom rozsahu je nevyhnutná koordinácia hospodárskych politík, resp. aj snaha o koncipovanie medzinárodnej hospodárskej politiky; rozhodujúcu úlohu zohrávajú medzinárodné inštitúcie, resp. organizácie nadštátneho typu ako OSN, Medzinárodný menový fond, OECD, Svetová banka, EZVO a pod.

V súvislosti s vymedzením subjektov hospodárskej politiky dôležitou otázkou je del'ba kompetencií medzi nimi. V rámci krajiny je to najmä medzi zákonodarnou a výkonnou mocou medzi správnymi orgánmi a pod.

Z tohto hľadiska možno súbor týchto inštitúcií rozdeliť na tri úrovne:

- decizívna sféra (štátne orgány),
- vplyvová sféra,
- medzinárodné inštitúcie.

Do prvej patrí:

- parlament (legislatívna zložka),
- vláda – exekutívna zložka, vrcholný subjekt hospodárskej politiky,
- centrálna banka,
- ďalšie inštitúcie – súdy, výskumné inštitúcie.

Druhú, menej prezentovanú a frekventovanú skupinu nositeľov hospodárskej politiky tvoria tzv. inštitúcie *protivážnych síl* (nositelia vplyvu). Sú to prevažne ekonomické subjekty ako veľké podniky, politické strany, odbory, vedecké inštitúcie, tlač, rôzne lobby. Aj keď formálne nepatria do štruktúry subjektov hospodárskej politiky, svojim masmediálnym či iným nepriamym vplyvom pomerne významne viac či menej sprostredkovane zasahujú do realizácie hospodárskej politiky. Do tejto skupiny možno tiež zaradiť záujmové zväzy prevažne súkromno-právnej povahy.

Tretiu, v určitom zmysle najvyššiu úroveň tvoria *nadnárodné orgány*, resp. medzinárodné inštitúcie. Tieto sú obzvlášť aktuálne v ekonomicky integrovaných celkoch. Najevidentnejším príkladom tejto úrovne orgánov sú v súčasnosti hospodárske inštitúcie Európskej únie.

Nemenej dôležitú kapitolu v kontexte hospodárskej politiky, a to tak z hľadiska teórie, ako aj praxe tvoria *ciele hospodárskej politiky a nástroje* ich realizácie.

Ciele dávajú zmysel, motiváciu hospodárskym aktivitám, určujú hlavný smer pohybu hospodárskej politiky. V rozhodujúcej miere sú determinované ekonomickými záujmami. Vo sfére záujmov sa konštituuju určité priority a v nadväznosti na ne preferencie v cieľovej rovine.

Dôležitú úlohu pritom hrá politická štruktúra. Tu, na základe konsenzu, môže prísť k určitej miere harmonizácie cieľov, alebo pri absencii konsenzu k ich nesúladu.

Pri určovaní cieľov popri samotnom charaktere hospodárskej politiky zohráva dôležitú úlohu hierarchia hodnôt. Pri formulovaní cieľov je preto užitočná účasť filozofie, politológie, psychológie, práva, etiky a pod. Vo vyspelých krajinách za základné spoločenské hodnoty, ktoré sa súčasne uznávajú za najvyššie ciele, sú považované: sloboda, spravodlivosť, sociálne zabezpečenie, rovnosť a pokrok. Napriek tomu však pre ich pomerne vysokú mieru abstrakcie je dosť ťažko bezprostredne odvodiť hospodársko-politické ciele. Podobne je to i s kategóriou „maximalizácia spoločenského blahobytu“, ktorý sa všeobecne uznáva za základný a najvyšší cieľ hospodárskej politiky, a taktiež ho nemožno konkretizovať. Aj tu je cítiť určitý rozpor medzi teóriou a praxou. Okrem toho medzi jednotlivými cieľmi hospodárskej politiky existujú konflikty, t. zn., že razantnejšie presadzovanie jedného cieľa sa deje na úkor iného. A tak každá vláda sa ocitne pred problémom voľby a nevyhne sa kompromisom. Napokon, aj v súčasnej dobe sme svedkami viac či menej vyhroteného zápasu o priority. Okrem toho hospodársko-politické ciele úzko nadväzujú na predvolebné sľuby a až ich skutočné plnenie určí mieru ich reálnosti a operacionality.

Za základné všeobecné ciele najmä v prelomových obdobiach sa považuje nastolenie slobody a demokracie. Tie sú však cieľmi všeobecnej politiky.

Pokiaľ ide o hospodársko-politické ciele, tie sa rozlišujú v závislosti od konkrétnych podmienok v danom teritóriu, v čase i v priestore a v rozhodujúcej miere závisia od typu hospodárskej politiky. Súhrnne sa však za hlavné ciele v modernom štáte považujú:

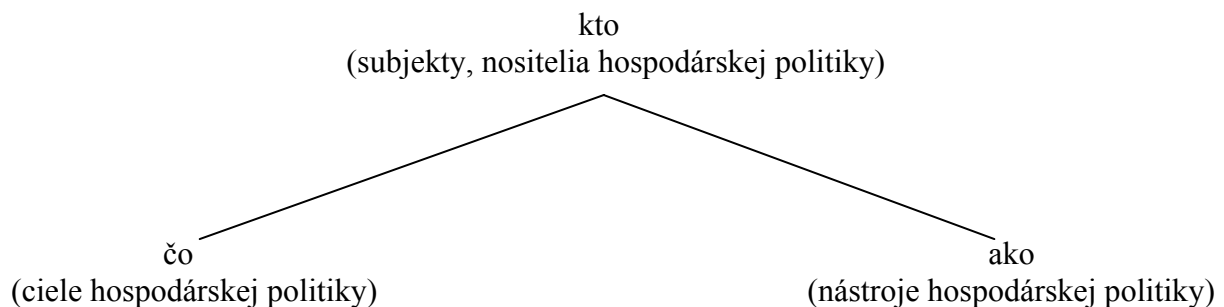
- hospodársky rast,
- hospodárska rovnováha.

Popri týchto, resp. z týchto hlavných cieľov hospodárskej politiky sa ďalej odvodzujú tzv. tradičné ciele. Medzi ne sa obvykle radia „konkrétnejšie“ ciele ako:

- 1) vysoká zamestnanosť, resp. nízka miera nezamestnanosti,
- 2) stabilná alebo mierne rastúca cenová hladina,
- 3) rovnováha v zahranično-politických vzťahoch (vyrovnaná platobná bilancia a stabilný menový kurz),
- 4) rastúca úroveň reálneho produktu.

Existujú ešte ďalšie modifikácie a klasifikácie cieľov hospodárskej politiky.

Logickú skladbu teórie hospodárskej politiky možno zjednodušene demonštrovať pomocou trojuholníka:

Nástroje hospodárskej politiky tvoria azda najkomplikovanejšiu a najextenzívnejšiu zložku tohto trojuholníka a preto je veľmi náročné identifikovať a vyčerpať jej obsah.

Vo všeobecnosti sa nástroje hospodárskej politiky definujú ako ekonomické veličiny, ktoré má decizívna zložka, ako aj ostatné subjekty hospodárskej politiky k dispozícii na realizáciu hospodársko-politických cieľov; napokon o tom svedčí aj bohatý register týchto nástrojov či už v oficiálnych materiáloch alebo v odbornej literatúre. Okrem toho každá súčasť hospodárskej politiky má svoje špecifické nástroje: makroekonomické – mikroekonomické, priame – nepriame, fiškálne, menové, daňové...

Podľa oblasti pôsobenia sa nástroje hospodárskej politiky členia na menové a fiškálne nástroje, a podľa spôsobu ovplyvňovania na globálne a selektívne. Pri výbere nástrojov je mimoriadne dôležitá ich kombinácia, ktoré nástroje a v akej forme treba spojiť, aby efekt bol optimálny.

Dôležitou témou teórie hospodárskej politiky a dôležitou súčasťou jej praktickej realizácie je hospodársko-politická koncepcia. Ako sme už uviedli v inej súvislosti, teória hospo-

dárskej politiky ako samostatná vedná disciplína je pomerne mladá; jej zárodočné formy existovali však už dávnejšie pred jej osamostatnením a taktiež v nich možno rozlíšiť dvojaké charakteristiky.

Liberálna hospodárska politika nadväzuje na také základné smery, ktoré sme charakterizovali bližšie v predchádzajúcej, teoretickej časti. Ide najmä o fyziokratov a ich hlavného predstaviteľa F. Quesnaya, ktorí rešpektovali súkromné vlastníctvo, túžbu po istote a po slobode, ale najmä o klasickú školu s ich hlavným reprezentantom a „priekopníkom“ voľného trhu A. Smithom a J. B. Sayom. Z nich vychádzali i ďalšie – neoliberálne koncepcie až po súčasnosť.

Intervencionistická hospodárska politika, reprezentovaná takými ekonomickými prúdmi a školami, ako: merkantilizmus, považovaný za prvý intervencionistický smer. Štát má podľa neho v ekonomike aktívnu a dominantnú úlohu; keynsovstvo a riadenie pomocou plánovania ako extrémny prípad intervencionizmu.

Neokonzervatívny (monetaristický), ktorý v určitom zmysle nesie atribúty z oboch.

Ako teória tak i prax sú poznamenané neustálym dialógom týchto dvoch koncepcií, pri ktorom sa vzájomne ovplyvňujú. Reálna hospodárska politika je tak obvykle zmesou týchto koncepcií.

2.2. Tradičný pohľad na vzťah medzi ekonomickou vedou a hospodárskou politikou

Tradičné chápanie vzťahu medzi ekonomickou vedou a hospodárskou politikou a tým i vzťahu medzi ekonómami vo vede, tzv. akademikmi, a tvorcami hospodárskej politiky spočíva v tom, že tento sa chápe ako jednosmerný komunikačný kanál: ako jednosmerná kauzalita od vedy k hospodárskej praxi. Základné ekonomické poznatky získavajú a distribuujú ekonómovia – vedci, výskumníci, ktorí sú spravidla akademického charakteru. Ekonómovia – praktici, pôsobiaci v podnikateľskej sfére alebo priamo v decízivnej, teda riadiacej sfére, využívajú tieto poznatky a aplikujú ich (aspoň táto koncepcia to predpokladá) vo väčšej či menšej miere v jednotlivých konkrétnych situáciách a oblastiach: v riadiacej, podnikovej, resp. podnikateľskej sfére. Podľa tohto hľadiska ekonomická veda stanoví, čo sa má a čo sa nemá robiť. Predpokladá sa, že táto alternatíva sa potom komunikuje s tvorcami hospodárskej politiky a zástupcami rôznych záujmových skupín. Na základe vzájomnej komunikácie sa potom pripraví určité menu pre „konzumentov“ s možnosťou voľby. Z hľadiska takto chápanej previazanosti teórie a praxe možno potom zvoliť jeden alebo druhý variant, ale nikdy nie obidva súčasne. Nemožno totiž naraz byť tak trocha slobodný a tak trocha ženatý. Teda vedci navrhnú, čo sa môže a čo nemôže, resp. čo sa má a čo sa nemá urobiť a politici rozhodnú, čo sa skutočne urobí. Kto je zodpovedný za to, čo sa skutočne urobilo, je už iná otázka.

Pritom sa musia zohľadňovať nielen ekonomické aspekty, ale aj sociálne dôsledky prijatých rozhodnutí. Reprezentantom tohto klasického hľadiska bol Robbins.³ Aj keď sa na prvý pohľad javí tento prístup ako logický a správny, existujú viaceré dôvody pre jeho nereálnosť.

Prvým je istý stupeň neurčitosti v ekonomickom poznaní. Dokonca ani samotní ekonómovia niekedy nevedia, kam vlastne patria a či je ekonómia vedeckou disciplínou alebo len určitou vetvou filozofického myslenia, alebo ešte niečím ďalším. Jeden z vedcov tvrdí, že „súčasnú ekonómiu tvorí súhrn vedeckých i nevedeckých výrokov, ktoré v priebehu rokov vytvorili vitálny harmonický celok“⁴ (Slovík, str. 304) a vymysleli dokonca dve ekonómie. Prvá, vedecká ekonómia formuje závery na základe poznávania reality; filozofická ekonómia si predovšetkým zakladá na subjektivistických, synteticko-tvorivých procesoch. A že je možné akceptovať ich vzájomné protiklady a využiť ich synergie.

Druhým problémom je určitá miera neochoty na strane tvorcov hospodárskej politiky ustúpiť z pragmatického ponímania východísk pre tvorbu koncepcií a výber nástrojov a tým i podceňovanie profesionálnych ekonómov z oblasti teórie. „Vy viete, my rozhodujeme. Nie sme konečnou inštanciou preto, že sme neomylní, ale sme neomylní preto, že sme najvyššou inštanciou“. Napokon, vzťah tvorcov ekonomickej teórie a tvorcov hospodárskej politiky je súčasťou komplexu medziludských vzťahov a ako taký nesie so sebou všetky jeho atribúty ako: rivalita, podceňovanie či preceňovanie jednej strany na úkor druhej, vzájomné ignorovanie sa a pod.

Jedným z atribútov tohto vzťahu je aj otázka nadradenosti, v tom lepšom prípade priadenosti, konjunkcie či disjunkcie ako aj rovnocennosti týchto subjektov.

Praktici, napríklad podnikatelia, manažéri, ale aj poslanci a ministri sú presvedčení, že oni o danom probléme vedia viac než tí spoza katedrií alebo z vedeckých inštitúcií. A určite majú kus pravdy. Podnikateľ, ktorý sa denne borí s problémami ako úvery, účtovníctvo, dane, odvody a nevie kam z konopí a pritom na jeho pleciach leží osud podniku a tým aj jeho zamestnancov, vie o podnikaní rozhodne viac, ako tí od akademických pultov a stolov, aj keď na základe tzv. empirických prieskumov.

Robbinsovský pohľad na ekonómov – teoretikov ako na osoby, ktoré dávajú rozumy, resp. návody na podstatu ekonomickej voľby pre tvorcov hospodárskej politiky, nie je teda ten ideálny variant. A taký vlastne ani neexistuje.

Okrem toho je jasné, že ani v ekonomickom poznaní ako v poznaní všeobecne neexistuje absolútna istota. Na tomto je koniec-koncov založený aj už spomínaný spor o exaktnosti ekonómie, o tom, či ekonómia patrí medzi exaktné vedy, alebo je skôr spoločenskovednou, resp. filozofickou disciplínou. V tejto súvislosti sa pripisuje poznatkom ekonomickej vedy pravdepodobnostný charakter. A napokon, absolútna zhoda teórie s faktami nie je nikdy absolútna. Z nedávnej minulosti je dokonca známa fráza: „Ak sa teória nezhoduje s faktami, treba

³ Robbins, L.: An Essay on the Nature and Significance of Economic Science. London, Macmillan, 1932.

⁴ Slovík, P.: Ekonómia, filozofia a veda. Ekonomické rozhľady č. 3, 2006, EU Bratislava.

zmeniť fakty.“ Taktiež neexistuje absolútna zhoda jednej teórie, týkajúcej sa toho istého objektu s inou teóriou.

Navyše, vedecký jazyk, aký používa vysokokvalifikovaný odborník, nie je vždy zrozumiteľný pre potenciálneho užívateľa, preto je potrebné „preložiť“ ho do ľudskej reči, teda vhodnejšou cestou ho transformovať do použiteľnej formy. Dobrý „preklad“ je však umením, a preto nemusí byť vždy záruka, že originál bude totožný s prekladom.

Ako sme už konštatovali v inej súvislosti, najmä politici sú často presvedčení, že „majú patent na rozum“, teda že o konkrétnom ekonomickom probléme vedia viac ako teoretici a že sú preto povolanější riešiť daný problém, než ich vedeckí partneri. A už takmer samozrejmosťou sa stáva, že z bývalého ministra školstva sa zo dňa na deň stáva minister hospodárstva. Ukazuje sa taktiež, že ekonómovia teoretici musia viac čeliť „praktickým“ ekonómom, ako je to naopak. Vzťah medzi profesionálnymi ekonómami – teoretikmi a tvorcami hospodárskej politiky je teda extrémne zložitý.

2.3. Nové dimenzie vzťahu ekonomickej teórie a hospodárskej praxe

Nového ducha do analýzy tohto vzťahu vniesol Heller W. W. vo svojej práci: *New Dimensions of Political Economy*. Jeho hlavnou snahou bolo pozdvihnúť prestíž ekonómie ako vedy. Na druhej strane však vo významnej miere prispel k jej priamemu prepojeniu na hospodársku politiku. Ďalšou jeho ambíciou bolo uzatvorenie medzery, resp. trhliny medzi ekonómami – teoretikmi a vykonávateľmi hospodárskopolitických rozhodnutí. Bol presvedčený, že vplyv ekonomickej teórie na tvorcov hospodárskej politiky je neadekvátny.

Heller je ideálnym príkladom transformátora nových výsledkov ekonomickej vedy do hospodárskej praxe, prepojenia tvorca ekonomickej teórie a realizátora hospodárskej politiky.

Rovnako príkladom takmer ideálneho vzťahu medzi ekonómiou ako vedou, teda tzv. akademickou ekonómiou a hospodárskou politikou bola Rada ekonomických poradcov za prezidenta J. F. Kenedyho a jeho nasledovníkov. Jej produktom je i tzv. nová ekonómia, ktorá okrem iného ukázala, že kooperácia a rivalita oboch strán sa navzájom nevylučujú.

Čo je nezdravé a škodlivé, to je vzájomná dištancia, separácia a dešpekt. Nejde však ani o vzťah (rozumej: ekonomickej teórie a hospodárskej politiky) charakterizovaný ako „one-way“, v ktorom jedno je pokračovaním druhého, tým menej o vzťah rovnobežiek, ktoré sa stretnú v nekonečne. Ide o vzájomné prelínanie obidvoch ciest s mnohými zákrutami a križovatkami. Takisto nie hospodárska politika ako metóda pokusov a omylov, nie ekonomická veda ako ekonomický „lartpouarlartizmus“.

„Policy – makers“, teda tvorcovia hospodárskej politiky zvyknú nazerať na tvorcov teórie ako na intelektuálov, ktorí vymýšľajú neužitočné, abstraktné teórie, ako na spáčov, ktorí si sny zamieňajú so skutočnosťou a pod. Sú aj takí, ktorí akceptujú ich vedecké poznatky, ale neriadia sa nimi. Vedci, naopak, často považujú politikov za nezodpovedných ľudí dávajúcich sľuby, ktoré nemôžu splniť. Otázka je, kto má pravdu.

Pripustíme však na okamih, že ekonóm môže byť aj amatér, ktorý intuitívne a inštinktívne vedie svoj podnik a celkom sa mu to darí. Vidíme teda, že vzťahy týchto dvoch strán môžu byť veľmi rozmanité a nesmierne komplikované.

Pokiaľ ide o samotnú teóriu, tá je skôr behom na dlhé trate. Ekonomická sila teórie spočíva nielen na jej gnozeologickom, resp. epistemickom význame, ale aj na konkrétnych faktoch získaných zo štatistiky a výskumov.

Politici prirodzene tendujú prevažne stať sa praktickými ľuďmi a ako takí odmietajú prílišné teoretizovanie a abstrakcie nevedúce k okamžitým a hmatateľným výsledkom.

Aj keď majú na to právo, ide skôr o nedorozumenie, o nepochopenie podstaty a zmyslu teórie. Veda je totiž aj o základnom poznaní, pričom nemusí automaticky prísť k okamžitej praktickej aplikácii poznatkov a ich prenosu do reálnej praxe. Vedci sa totiž vo všeobecnosti zaoberajú aj vecami, ktoré na prvý pohľad neprinášajú nič nové, nič hmatateľné. Informatik J. Gruska v tejto súvislosti parafrázuje R. Reynmana: „Veda je ako sex. Niekedy produkuje praktické výsledky, to však nie je hlavný dôvod, prečo ju mnohí tak radi robia“.⁵ Veda je však aj o inom a vedecké výsledky sú často nepredvídateľné, a často môžu byť aj negatívne. Aj tie majú však svoj zmysel. Najmä vtedy, keď upozorňujú na vybočenie zo správnej cesty. A pozitívne, resp. praktické výsledky sa nemusia dostaviť okamžite, aj keby ich prax potrebovala. A navyše, udalosti sa vyvíjajú rýchlejšie, než myšlienky bádateľov. Mnohé teórie, ktoré sa zdali byť chybné na začiatku, sa ukázali ako užitočné neskôr, a naopak tie, ktoré sa javili v pozitívnom svetle, sa neskôr ukázali ako nerelevantné. A tak mnohé dnešné nepravdy sú minulé pravdy. To je relativizmus nášho poznávania, tzv. kognitívny relativizmus. Preto je veľmi dôležité priznať si omyl. Inštitút pravdy navyše obsahuje v sebe aj možnosť falzifikácie. A často tí, ktorí dospeli k vynikajúcim výsledkom, sa poučili na chybách svojich predchodcov.

Aj z týchto a mnohých ďalších dôvodov musel tradičný (Robbinsovský) pohľad na vzťah ekonomickej vedy a hospodárskej politiky zaznamenať pokles svojho významu. Okrem toho, súčasná ekonomická veda sa skôr materializuje, ako poľudšťuje: Heller v tejto súvislosti doslova konštatuje, že ekonómia sa nedostatočne venuje skutočným problémom, „rieši“ neplodné hlavolamy a nadchýňa sa rekreačnou matematikou, zatiaľ čo svet ťažia obrovské sociálne a ekonomické problémy.⁶ A to platí dodnes.

Rozdiel medzi teoretikmi a tými druhými je, okrem iného, aj v tom, že tí prví majú menšie šance zbohatnúť. Rozvoj vedy je totiž do značnej miery limitovaný finančnými podmienkami. Politici koniec-koncov rozhodujú o investíciách do vedy a v čase znalostnej ekonomiky by práve jej podpora mala patriť medzi priority. Rozhodne by nemalo platiť, že nie sme inštanciou, že sme neomylní, ale sme neomylní, že sme najvyššou inštanciou.

⁵ Ač, M.: Snažme sa dosiahnuť na hviezdy. Rozhovor TV OKO č. 50.

⁶ Iša, J.: Walter Wolfgang Heller: Ekonomická teória v službách hospodárskej politiky. BIATEC, Ročník 14, február 2006, s. 28.

Z predchádzajúcich poznámok vyplýva niekoľko záverov. Tie nech si urobí každý sám. Jeden je však všeobecne platný a to je potreba konsenzu medzi oboma stranami, t. j. medzi vedcami, resp. teoretickou sférou a tvorcami hospodárskej politiky, vedúca k racionálnej syntéze a tým i k synergii ich aktivít.

Literatúra

- [1] Aristoteles: Etika Nikomachova (1979). Nakladatel'stvo Pravda.
- [2] Heller, W., W. (1966): New Dimension of Political Economy. Harvard University Press Cambridge, Massachusetts.
- [3] Holman, R. (2003): Vývoj ekonomického myšlení. Liberální institut Praha.
- [4] Iša, J. (2006): Walter Wolfgang Heller. Ekonomická teória v službách hospodárskej politiky. BIATEC. Ročník 14, február 2006.
- [5] James, E. (1968): Dějiny ekonomického myšlení 20. století. Academia, Praha 1968.
- [6] Legowicz, J. (1973): Prehľad dejín filozofie. Obzor, Bratislava 1973.
- [7] Rádl, E. (1998): Dějiny filozofie. Starověk a středověk. Votobia Praha 1998.
- [8] Rádl, E. (1999): Dějiny filozofie. Novověk. Votobia Praha 1999.
- [9] Robbins, L. (1932): An Essay on the Nature and Significance of Economic Science. London: Macmillan.
- [10] Schumpeter, J. A. (1987): Teória hospodárskeho vývoja. Pravda Bratislava 1987.
- [11] Slaný, A. (2003): Makroekonomická analýza a hospodárska politika. Nakladatelství C. H. Beck Praha 2003.
- [12] Slaný, A. (2006): Konkurenceschopnost české ekonomiky. (Vývojové trendy) Masarykova univerzita Brno 2006.
- [13] Szirmai, A. (2005): The Dynamics of Socio-Economic Development. University Press Cambridge 2005.
- [14] Urban, L. (1994): Hospodárska politika. Victoria Publishing Praha 1994.